

Марен М. ФРЕЈДЕНБЕРГ (Калинин — СССР)

ДАЛМАТИНЦИТЕ ВО БАЛКАНСКАТА ТРГОВИЈА ОД XIV—XVI ВЕК*

Пред околу 25 години проф. С. Антолјак направи интересен обид во проучувањето на комерцијалните врски меѓу Македонија и Дубровничката република.¹⁾ Овој обид до денешен ден има важност како за југословенските така и за советските историчари, кај кои расте интересот кон изучување на дубровничката историја.²⁾

Во текот на повеќе векови голем дел од трговијата, што ја вршеле земјите од Балканскиот Полуостров со надворешниот свет, се одвивал преку западниот, далматински брег такашто улогата на самите Далматинци во ваквата размена е огромна. Во современата литература прифатено е од составот на Далмација да се издвојува Дубровник и во ваквото izdelување има логика: од почетокот на XV век Дубровник се развива сосема поинаку одошто другите приморски градови.³⁾ Од ова време се разликува не само политичката организација, социјалната карактеристика и нивото на стопанскиот развиток на едните и другите, туку се разликува и нивната улога во балканската трговија. Постоечката литература мошне впечатливо ги карактеризира овие разлики: додека проучувањето на дубровничката економика (во тој склоп и на трговијата) сè поинтензивно се разгранува, дотогаш истра-

*) Оваа статија на М. М. Фрејденберг е објавена во изданието на Академијата на науките на СССР — Институтот за славјановедение и балканистика „Балканские исследования“, кн. 9 посветен на „Прашањата за социјална, политичка и културна историја на југоисточна Европа“, издание на „Наука“ Москва, 1984 г. ст. 38—49.

¹⁾ Antoljak S. Prilog proučavanju trgovačkih veza između Dubrovnika i Skoplja u 15 i 16 stoljeću — во кн. Филозофски факултет на универзитетот во Скопје — Годишен зборник. Скопје, 1959 кн. 10/II.

²⁾ Фрејденберг М. М. Дубровник и Османская империя, М., „Наука“, 1984 г.

³⁾ Фрејденберг М. М. Средновековые города Далмации: исторический судьбы. — ВИ, 1982, 10 стр. 95—102.

жувањата на далматинската стопанска историја по XV век не постигнува забележливи успеси.⁴⁾ Меѓутоа сè повеќе расте интересот кон сите други страни од животот на доцносредновековната Далмација, која се наоѓа под власта на Венеција. Ни се чини оправдано да го поставиме прашањето за тоа, каков бил соодносот меѓу придонесот, вложен од страна на жителите на Дубровник и на другите далматински градови во трговијата на Балканот? Токму оваа задача и ја поставуваме во нашата статија, ограничувајќи ја споредбата меѓу градовите само од северна Далмација — јуд Задар до реката Неретва; во натамошното излагање жителите на овие градови ние ќе ги викаме кратко „Далматинци“, иако сме свесни за сета релативност на овој термин (затоа што и Дубровник географски припаѓа кон Далмација).⁵⁾

Можностите за поцелосно разрешување на ваквата задача се мошне ограничени. Изворите, што ќе можат да фрлат светлина врз историјата на балканската трговија на Далматинците, се далеку помалубројни, отколку дубровничките извори што се сочувани во Дубровничкиот архив, — предностите на последниве со секоја деценија стануваат сè поочигледни.⁶⁾ Но наспроти ова нам ни изгледа дека оваа задача е решлива макаршто на рамниште само на поставка на проблемот и мобилизација на материјалот за негово решавање. Треба само да ги ограничиме рамките на истражувањето и тоа пред сè територијално. Ние сметаме да ги исклучиме од разгледување грчките, албанските, влашките и молдавските краишта, а да го вклучиме материјалот само за територијата на тогашните земји на Србија, Босна, Бугарија — токму тука, според нашите податоци, најактивно се развива дејноста на дубровничките трговци.

Потешко е да се определат хронолошките граници на разгледуваниот период. Сметаме дека е возможно да допреме до почетокот на XVII век, т.е. до времето кога започнува стопанскиот упадок на Дубровник.⁷⁾ Овој упадок е предодреден, и не во најмала мера, од новата положба што настана во балканската трго-

⁴⁾ Може да ја приведеме само монографијата: *Raukar T. Zadar u XV stoljeću: Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1977.

⁵⁾ Во литературата, колку ни е познато, само е направен обид да се спореди социјалната структура на Дубровник со Далмација во XVI век. (Tadić J. O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme Renesance. — *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, 1953, Letnik VI—VII s. 552—565) и обидот за напореден опис на монетарните системи (Винавер В. Преглед историја новца у југословенским земљама XVI—XVIII век. Београд, 1970, с. 97—123. — Досега никој не се зафатил со споредба на нивната трговска дејност.

⁶⁾ Види: Материјали од конференцијата посветена на 700-годишнината на Дубровничкиот архив. — *Zbornik Historijskog arhiva u Dubrovniku*. — *Ahrivist*, Zagreb, 1979, god. XXIX, broj 1—2.

⁷⁾ *Vinaver V. Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka*. — In: *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU) u Dubrovniku* (натаму — *Anali*). Dubrovnik, 1956, sv. IV/V s. 417—454.

вија, такашто изборот на оваа временска меѓа е ограничен за нашата тема. Што се однесува до почетокот на периодот, тогаш во овој случај за точка на отчитување можеме да ја сметаме 1189 година, кога босанскиот бан Кулин им ја подари на дубровчаните повелбата за слободна трговија. А во 1230 година доаѓа до првата повелба што на истите дубровчани им ја дарува бугарскиот цар Иван Асен II и која им даваше на трговците големи привилегии. Меѓутоа, ниту до крајот на XII, ниту од почетокот на XIII век не се зачувани сведоштва за некој позначаен пробив на далматински жители во длабочината на полуостровот. Вакви сведоштва се појавуваат подоцна, дури откако далматинските градови во својот развојот надминаа две рамништа.

Како прво, во последната третина од XIII век заврши обновувањето на градските структури, не само во стопанската, туку и во општествената, административната, судската област; тоа се пројави преку утврдувањето комунални устави-статути, преку појавата на сопствен нотаријат.⁸⁾ И како второ, откако во 1358 година беше заклучен таканаречениот Задарски мир, градовите се олободија од власта на Венеција и стапија на рамништето на слободен, самостоен живот (за повеќето градови тој траеше само пола век) и истовремено влегоа во период на бурен стопански подем. Од средината на XIV век економскиот живот во приморските комуни на северна Далмација постанува така полнокрвен што го овозможува протокот на човечките сили и на финансиските средства во соседните славјански земји.

Тука има влијание и една дополнителна околност. Крајморските жители се раселуваат по градовите или во населбите од градски тип, на пример во близина на рудниците. На тој начин појавата на градовите во соседните славјански земји, или нивното непостоење, претставува важен претходен предуслов за далматинската колонизација на Балканот. Градските населби во Босна, една од блиските славјански земји до морето, се појавуваат не порано од втората половина на XIV век.⁹⁾ Оваа втора околност го објаснува фактот што масовни сведоштва за Далматинците низ Балканот почнуваат да се појавуваат дури во почетокот на XV век, наспроти мошне раната обработка на метали во Босна, од првата половина на XIV век, а во Србија дури од XIII век.¹⁰⁾

На тој начин ние ќе можеме да ги разгледаме податоците од последните сто години на постоењето на независните словенски држави и од првиот векиполовина на османлиското ропство. Тоа беше време кое изискуваше од далматинските трговци голема умешност во прилагодувањето кон сложените околности, и исто-

⁸⁾ Фрејденберг М. М. Деревня и городская жизнь в Далмации XIII—XV вв. Калинин, 1972, с. 184 и след.

⁹⁾ Вид.: Ковачевић—Којић Д. Градска насеља средњовековне Босанске државе, Сарајево, 1978, с. 52—53.

¹⁰⁾ Динић М. За историју рударства у средњовековној Србији и Босни. Београд, 1955—1962. Т. 1, 2.

ријата за ваквото прилагодување во однос на дубровчаните добро е проучена.¹¹⁾ Затоа ние го сметаме за непотребно разгледувањето на фактите сврзани со добивањето на султанските фермани, утврдувањето на режимот на најповластени луѓе или пак воспоставувањето контакти со османлиската администрација. За нас најважно е определувањето на количинските критериуми за карактеристика на интензитетот на трговските врски и, ако тоа е можно, споредбата на размерите на дејноста на дубровчаните и на жителите од северна Далмација.

Масовните сведоштва за активноста на дубровчаните во длабочината на полуостровот, делумно во Босна, се однесуваат на периодот од првата третина на XV век (во Високо — од 1403 г. во Зворник — од 1415 г., во Фојница од 1431 г.)¹²⁾ и дури со овие години се создава можност за некакви пресметки. Меѓутоа за да се искористи ваквата можност потребно е да се изработи нова методика, во прв ред да се создаде метод на посматрање дејноста на одделните личности со помош на таканаречените деловни биографији што во југословенската наука почна да се применува дури од 50-тите — почетокот на 60-те години од XX век. Уште И. Божић во својата капитална монографија за односите на Дубровник со Турците во XIV—XV век,¹³⁾ не го применува методот на броење имиња и не прибегнува кон никакви статистички операции — нив прва почнува да ги користи дури Д. Ковачевиќ-Којиќ, во трудот за босанската трговија во средните векови.¹⁴⁾ Вистина, во оваа насока можностите на истражувачот се ограничени, затоа што тој не само што не располага со описите на градското население, туку само со решенијата на Малиот совет на Дубровничката општина за именување арбитражни комисии во балканските градови за разгледување тужбите настанати меѓу дубровчаните. Затоа сите историчари што го користат методот на броење се повикуваат на тоа, дека бројот на дубровчаните неоспорно бил далеку поголем.

Наспроти сè, бројот на дубровчаните, кои ги посетиле градовите Високо, Зворник и Фојница во првата половина на XV век, е зачудувачки. Така, во првиот град престојувале во 1412—1433 година 370 дубровчани (средната годишна бројка мошне тешко може да се пресмета: има големи осцилации), во вториот во 1415—1432 година имало 640 човека, а во третиот во 1430—1466 — 365 човека. Уште попосетуван бил градот Сребреница — секоја година во него свраќале не помалку од сто дубровчани, а во 1434 година дури 484 дојденци (!).¹⁵⁾ Слична слика дава и гра-

¹¹⁾ Божић И. Дубровник и Турска у XIV и XV веку. Београд, 1952.

¹²⁾ Ковачевић-Којић Д. Градска насеља..., с. 160—162.

¹³⁾ Божић И. Дубровник и Турска...

¹⁴⁾ Тоа веднаш го одбележи критиката. Види: Фрејденберг М. М. Рецензија на кн. на Д. Ковачевић—Којић. Градска насеља средњовековне Босанске државе. Сарајево, 1978. — СЭ., 1980 № 2, с. 179.

¹⁵⁾ Ковачевић-Којић Д. Градска насеља..., с. 160—162.

дот Приштина. Од 1414 до 1453 година во него е забележано присуство на 1413 дубровчани, при што и во него осцилациите на бројот на дојденците од година во година се мошне големи — од 15 до 238 човека (во 1438 година, изгледа, доаѓа до „шпиц“ во интересирањето на дубровчаните за Приштина, а кој расте неколку години на ред). Најчесто се среќава бројката поголема од сто дојденци годишно и тоа повеќе отколку во другите внатрешни балкански градови.¹⁶⁾ Такви се некои од карактеристичните црти од проникнувањето на дубровчаните во Балканскиот Полуостров пред доаѓањето на Турците.

По завршување на османлиското завојување веќе не среќаваме сведоштва за овој наплив. Б. Храбак, кој го пресметва бројот на дубровчаните населени во Смедерево во XVI век, определува дека во 20-те години од XVI в. во градот престојувале 25 дубровчани, во 30-те — 15, во 40-те — 19, во 50-те — 18, во 70-те — 19, во 80-те — 10.¹⁷⁾ Патем тој во својата анализа се откажува од методите предложени од Д. Ковачевиќ — Коиќ, и ги групира своите податоци не по години, туку по децении, и не наведува никакви имиња. Оттаму ние сме лишени од можноста да утврдиме дали луѓето во 30-те години се новодојдени, или пак сред нив се задржал дел од претходно дојдените. Но очигледно е дека во XVI век Смедерево го посетува помал број дубровчани отколку босанските градови во предосманлиско доба.

Пресметувајќи го бројот на Далматинците (од Дубровник и неговата околина) кои престојувале во Скопје, С. Антолјак доаѓа до заклучок за тоа, дека во XV век во градот доаѓаат 25 човека, а во текот на XIV век — веќе 80 човека, од кои „чисти“ дубровчани се 51 човек.¹⁸⁾ Според неговото мислење, тоа е четвртина од сите дубровнички трговци, кои делувале во XVI век на Балканот. Во овој случај тој се приклучува кон мислењето на Ј. Тадиќ, искажано уште во 30-те години за тоа дека бројката достигнува 200 човека.¹⁹⁾ Подоцна самиот Тадиќ го исправа ваквото мислење и решава дека во XVI век Дубровник на територијата на Османлиската империја имал 30—40 колонии во кои живеат 300—400 души.²⁰⁾ Последнава бројка е поблиска кон современите соз-

¹⁶⁾ Ковачевиќ-Коиќ Д. Приштина у средњем веку. — Историјски часопис (натаму — ИЧ), Београд, 1975, књ. XXII, с. 56.

¹⁷⁾ Hrabak B. Dubrovački privrednici u Smederevu u doba Osmanlija. — Anali. 1979, sv. XVII s. 207. Се зборува за сите што престојувале во градот, постојано населената колонија е далеку помалубројна, на пр. во 70-те години таа брои само тројца, а во 80-те — само двајца.

¹⁸⁾ Antoljak S. Prilog proučavanju trgovačkih veza između Dubrovnika i Skopja u 15. i 16. stoljeću. В. кн.: Филозофски факултет на универзитетот Скопје. Годишен зборник. Скопје. 1959. кн. 10/11, с. 72—73.

¹⁹⁾ Тадиќ Ј. Дубровчани по Јужној Србији у XVI столећу. — Гласник Скопског научног друштва, Скопје, 1930, год. VII/VIII/, № 3/4, с. 200.

²⁰⁾ Тадиќ Ј. Дубровачка република. — В. кн.: Историја народа Југославије. Београд, 1960, књ. 2, с. 213.

нанија. Патем, според пресметките на В. Винавер, само во 1600—1650 години на Балканот престојувале околу 700 дубровчани (не само трговци, туку и нивни помошници и слуги), од 1670 до 1690 г. околу 300 (поточно 277), дури во 1681—1688 г. во Србија е забележано присуството на 71 дубровчанец, а во Бугарија — 48.²¹⁾ Треба да имаме предвид дека XVIII век отсекогаш се сметал за век на упадок на дубровничката трговија на Балканот, дотолку повеќе што во неговите последни децении исто така беснееја жестоки војни (1683—1699 г.), така што можеме да судиме за тоа дека дубровничките населби пројавуваат поголема издржливост отколку порано се мислеше.

Природно е, дека луѓето, кои не само што ја посетуваа балканската „заднина“, туку и постојано живеела во неа, се далеку помалубројни. За да ги пронајде токму нив Д. Ковачевиќ-Којиќ предложи да се земат предвид само оние луѓе чии имиња во актите се среќаваат повеќе од еденпат. Така, излегува дека во Приштина од 1413 човека во текот на четириесет години вакви сретнуваме сè на сè 483 души, но затоа мнозина од овие неоспорно претставуваат постојани жители. Над пет години во градот живееле 26 човека, а над десет — дури 97 (при што петмина од нив — над 30 години.²²⁾ Уделот на повеќе или помалу стабилно население (т.е. повеќепати евидентирани) е различен во разни градови. Така во Високо тој прави 25,4%, во Зворник — 36%, а во Фојница — дури 60,7%, сите овие жители можеме да ги сметаме за постојани жители на дубровничките колонии. Во својата монографија за дубровничката трговија Е. Вечева ги наведува имињата на дубровчаните кои живеат во колониите во бугарските градови во XVI век. Така во Провадија, биле населени околу 10 возрасни мажи (сметаме тргнувајќи од вкупниот број од 30 човека), во Силистра — 12—15, најмногубројна колонија се забележува во Софија: во 40-те години во градот се среќаваат имињата на 24 човека, а во 50-те — дури 31 човек.²⁴ Во однос на сите осум бугарски градови во XVI век, кои ги истражи Е. Вечева, може да се прифати бројката од 90 постојано населени колонистидубровчани.

Целосната карактеристика на дубровничките колонии не е цел на нашата статија. Што се однесува до нивната трговска дејност тогаш треба да се одбележи дека заслуги за неа немаа само професионалните трговци, туку и занаетчиите. Така во Зворник меѓу 640 дубровчани сведоштвата забележувале и 7 текстилци, 6 шивачи, 5 златари, 2 месари и по еден кожар, чевлар и бродо-

²¹⁾ Винавер В. Дубровачка трговина у Србији и Бугарској крајем XVII века (1660—1700). — ИЧ, 1963, књ. XII/XIII, с. 192—193.

²²⁾ Ковачевиќ-Којиќ Д. Приштина..., с. 51—55.

²³⁾ Ковачевиќ-Којиќ Д. Градска насеља..., с. 162.

²⁴⁾ Вечева Е. Търговията на Дубровник с българските земи (XVI—XVIII вв.). С., 1982, с. 75 и след.

градител²⁵⁾. Коментирајќи ги овие бројки можеме да констатираме дека приморските мајстори придонесуваа за распространување на западната мода низ босанските градови²⁶⁾, а големиот број на текстилци и шивачи може да го објасниме со фактот, што тие не се градски, туку се селски занаетчи. Во Приштина сред 1413 дубровчани кои престојувале во градот во текот на 40 години (1414—1453) се избројани 18 златари, 6 шивачи, 8 кожари, 3 пџари, 2 столари и по еден ткајач, свекар и текстилец²⁷⁾. За тоа, дека овој сооднос меѓу дубровничките занаетчи не претставува ниту случајност, ниту специфика на XV век, сведочи фактот, што истиот се повторува, без никакви измени, по сто години во Смедерево: овде работеле само текстилци, шивачи, златари и кожари²⁸⁾. Влијанието на населуваните занаетчи врз локалниот производство беше големо. Најновите истражувања го потврдуваат влијанието на дубровчаните врз развитокот на оружарството во Србија²⁹⁾, а од 34 занаетчиски струки што постојат во Босна во XIV—XV век туѓоземјаните се споменуваат во 25³⁰⁾.

Какви се размерите на профитот што оттука го извлекувале дубровчаните? За жал имаме мошне шкрти сведоштва за ова. Само во трговските книги (а тие се релативно редок изворник) можеме да сретнеме укажувања за висината на профитот. Така, судејќи според книгата на браќата Кобажиќи, профитот од довозот на сребро од Босна во Дубровник достигнува приближно до 4—5%, а во Венеција до 10%. Бидејќи во текот на една година можеле да се прават три тури, три трговски експедиции, тоа значи дека годишниот приход на трговците изнесува приближно 30%³¹⁾. Меѓутоа во оваа книга нема сведоштва за приходот од продажбата на другите стоки, посебно на восокот.

А какви се размерите на дубровничката трговија во внатрешноста на полуостровот? За крајот на XIV век за ова нема некакви утврдени сведоштва, такашто за обемот на трговската дејност може да се суди само поаѓајќи од размерот на имотот, што го стекна најкрупниот дубровнички финансиер на босанскиот двор Ж.

²⁵⁾ Kovačević-Kojić D. Zvornik (Zvonik) u Srednjem vijeku. — Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine (натаму ГДИ БиХ). Sarajevo, 1967, god. XVI, s. 29—30.

²⁶⁾ Ковачевић Д. Прилог проучавању занатства у средњевјековној Босни. — ГДИ БиХ, 1959, год. X, с. 284.

²⁷⁾ Ковачевић-Кojiћ Д. Приштина..., с. 60—61.

²⁸⁾ Hrabak B. Dubrovački privrednici..., s. 208—210.

²⁹⁾ Петровић Ђ. Ватрено оружје на Балкану уочи и после османског освајања у XIV—XV веку. — Гласник Цетињских музеја, Цетиње, 1970 књ. III, с. 83—112; Истата. Оружје и опрема средњовековног ратника у Србији. Београд: Историјски музеј Србије, 1980.

³⁰⁾ Ковачевић-Кojiћ Д. Градска насеља..., с. 220.

³¹⁾ Тадић Ј. Привреда Дубровника и српске земље у првој половини XV века. — Зборник филозофског факултета у Београду, 1968, X—1, с. 529.

³²⁾ Ковачевић-Кojiћ Д. О извозу воска из средњовековне Србије и Босне преко Дубровника. — ИЧ, 1971, кн. XVIII, с. 143—154.

Бокшиќ — над 10 илјади дукати (сета трговска флота на Дубровник во тоа време чини околу 7 илјади)³³⁾. Браќата Кабожиќи за седум години (1426 — 1432) извезоа восок за 31 илјада, додека злато и сребро — за 13 илјади дукати³⁴⁾. Поаѓајќи од претпоставката дека на Балканот во тоа време делуваат околу 40 трговски куќи, слични на Кабожиќи, Ј. Тадиќ прави претпоставка за тоа дека само злато и сребро од двете земји (т.е. од Србија и Босна) годишно се извезува во износ од пола милион дукати³⁵⁾.

За структурата на балканскиот извоз во XVI век карактеристичен е престанокот на металите и појавата на кожите. Патем, кожата и порано фигурира во стоковните листи, но дури во XVI век поприма масовен карактер. Сите дубровчани, населени во колониите, особено во бугарските краишта, започнуваат да се ориентираат на купување од месните жители и потоа извоз на воловска, биволска, козја и телешка кожа, кои често барале доработка, но понекогаш биле фино обработени и дури обоени, викани „кордовани“, сафјан, „улгаро“. Многу се извезува и крзно — овчјо, мечкино, волчјо, лисичино. Расте извозот на кожи во Дубровник и од соседните земји. Така, во средината на XVI век поради големите царини, воведени од Хабзбурзите, патот на унгарските кожи се свртува кон Дубровник³⁶⁾. Забележливо место во балканскиот извоз заземаат и волната и восокот, а грубиот рачен шајак („склавина“), толку баран во XIII и XIV век, отстапува на заден план.

Во увозот пак главно место заземаат ткаенините. Од почетокот на XVI век од Дубровник во длабочината на Балканот се увезуваат ломбардиско-токсанските, а од втората половина — англиските, особено цврстото и ефтино „керси“. Токму овој шајак прераснува во главен артикал на дубровничкиот увоз во другите балкански земји. Така, дубровничката колонија во Белград во 1564 година упатува порачки до својот град на 40 илјади дукати, а пак наредната година за 45 илјади, а уште по една година — веќе за 50 илјади³⁷⁾. Не е случајно што токму Смедерево, расположено во близината на унгарскиот мегдан на воените операции, израснува во еден од најважните центри за распространување на керси на Балканот³⁸⁾. Во имотните списи најчесто се зборува за керси, кое го има во повеќето врзопи, испраќани во бали, —

³³⁾ Kovačević-Kojić D. Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva. — GDI BiH, 1963, god. XIII, s. 289—310.

³⁴⁾ Ковачевић-Кojiћ Д. О извозу воска..., с. 145; Тадић Ј. Привреда..., с. 527.

³⁵⁾ Тадић Ј. Привреда..., с. 531.

³⁶⁾ Pickl O. Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert. — In: Die wirtschaftlichen Auswirkunigen der Türkenkriege. Graz, 1971, S. 93—94.

³⁷⁾ Самарџић Р. Мехмед Соколовић, Београд, 1971, с. 165—166.

³⁸⁾ Костић В. Дубровник и Енглеска, 1300—1650, Београд, 1975, с. 111.

еден врзоп содржел 8 парчиња (пеззе)³⁹⁾, нивната боја е зелена, црвена, отворено црвена (скарлат) — тие најчесто се среќаваат во документацијата. Увозот на керси, како и извозот на кожи, прераснува во еден од главните извори на богатството на дубровничкото нобл-друштво.

Колкав е обемот на оваа трговија? Во литературата најчесто се прифаќа мислењето на Ј. Тадиќ за тоа, дека во мирно време Дубровничката република од полуостровот извезувала стока во износ од 200 илјади дукати, а увезувала за 150 илјади⁴⁰⁾. Овде се зема предвид вредноста на стоката, што поминува преку дубровничката градска царина. Меѓутоа во мирни години стоките што ги извезуваа истите тие дубровчани ни оддалеку не поминуваа сите низ царинарницата на нивниот роден град. Во овој однос поилустративни се воените години, кога дубровничкото пристаниште постанува единствен излез за стоките маси, што се собираа низ полуостровот. На пример во 1571 година царината на Дубровничката република собра царина за 140 илјади дукати, кое одговара на операции на околу 2,5 милиони дукати⁴¹⁾. Остар контраст со овие бројки покажуваат податоците за обемот на трговијата што ја водеа градовите од венециска Далмација. Познато е дека сиот обем на трговија што ја врши градот Корчула во средината на XVI век изнесува сенасе 9 илјади дукати, Задар — 14 илјади, Сплит — 25 илјади, Хвар — 70 илјади⁴²⁾. Оваа споредба е мошне илустративна. Што ни дава пак средно-далматинскиот материјал во споредба со дубровничкиот? Излегува мошне малку.

Пред сè, не е познат бројот на далматинците, кои патувале во континенталните градови или пак се населиле во нив. Нема сведоштва за далматинските занаетии или за трговските компании. Што се однесува до XVI век постојат податоци само за поединечни трговски експедиции надвор од градовите или за купување релативно големи партии стока⁴³⁾ во далматинската загора или во Босна. Повелбите на соседните династи, слични на онаа што на тројците им ја подари босанскиот бан во 1339 г. со дозвола слободно да „минуваат, запираат и да се враќаат“ за

³⁹⁾ Вечева Е. Трговијата..., с. 184—188.

⁴⁰⁾ Tadić J. Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la décadence économique de Venise au 17e siècle. — In: Aspetti e cause del'a decadenza economica veneziana nel secolo XVII. Venezia. Roma. 1960, p. 250; Kellenbenz H. Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft. — In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen..., S. 32—33; Винавер В. Преглед..., с. 111—112.

⁴¹⁾ Tadić J. Le commerce..., p. 251—252.

⁴²⁾ Фрејденберг М. М. Хварское востание 1510—1514 годов. — ВИ. 1979, № 12, с. 110.

⁴³⁾ См.: Фрејденберг М. М. Торговля далматинского города в XIII—XIV вв. — Сов. славяноведение, 1967, № 2, с. 30, примеч. 31.

трговија, за жал, не можат да го отсликаат замавот на нивната трговска дејност⁴⁴). Може да утврдиме постоење на куќи и дуќани на сплитски трговци во XV век во одделни босански градови (на пр. во Јајце)⁴⁵). Ние исто така знаеме дека трогириците и спликаните се борат за преземање на караваните кои се упатиле кон крајбрежјето⁴⁶). И дури специјалната анализа на задранската трговска дејност не покажува нејзин пробив во соседните области⁴⁷). Тоа му овозможи на Т. Раукар да заклучи дека континенталната трговија на Задар во XV век принципиелно се разликува од дубровничката, задраните не создаваат ниту постојани трговски населби, ниту попатни упоришта — оваа трговија се наоѓа целосно во рацете на жителите од внатрешноста⁴⁸).

Меѓутоа, можеби очигледната доминација на дубровчаните во балканската трговија се објаснува едноставно со подоброто чување на материјалите во Дубровничкиот архив, отколку, да речеме, во задарскиот? За да ги провериме овие претпоставки, можеме да се обратиме кон изворите од сосема поинакво потекло — кон сведоштвата на странците, кои во XVI век патуваат во голем број низ балканските земји. Патеписните белешки, дневниците, извештаите на амбасадорите, куририте, научниците, мисионерите оддавна се познати во литературата, а во наши денови повторно стануваат предмет на огромен интерес — се преведуваат на современите јазици, придружени со коментари⁴⁹), проблемот на нивното толкување предизвикува живи дискусии на страниците на специјалните изданија⁵⁰). Навистина, големи се можностите што се отвораат со нивното внимателно проучување, но во овој случај ние го предлагаме нивното разгледување со цел да утврдиме за какви трговци најчесто пишуваат западните патници во своите патеписи.

Не е мал бројот на ваквите патници: почнувајќи со Ф. Петанчиќ, кој во 1501 г. ја напиша својата книга за патувањето во Константинопол, па сè до Вратислав од Митровица, кој ги посети балканските земји кон крајот на XVI век, сепак се зачувани око-

⁴⁴) Codex diplomaticus regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae/Ed. by T. Smičiklas. Zagreb, 1912, vol. X, s. 494.

⁴⁵) Raukar T. Zadar..., s. 276, заб. 93.

⁴⁶) Novak G. Povijest Splita. Split, 1958, knj. 1, s. 477.

⁴⁷) Raukar T. Prilozi o trgovačkom životu u Zagru XV stoljeća. — In: Spomenica Josipa Matasovića (1892—1962). Zagreb 1972, s. 163—179.

⁴⁸) Raukar T. Zadar..., s. 276.

⁴⁹) Види на пример: Самарџић Р. Београд и Србија у списима француских савременика XVI—XVII в. Београд, 1961; Френски пътеписи за Балканите XV—XVIII в. С., 1975; Немски и австриски пътеписи за Балканите XV—XVI в. С., 1979.

⁵⁰) Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte: Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung/Hrsg. von A. Maczak, H. J. Teuteberg. Wolfenbüttel, 1982.

лу триесетина слични трудови⁵¹). Сведоштвата за Далматинците и за дубровчаните ги среќаваме во 13 од нив. Од овој број во 12 се зборува за дубровчаните и само во два се спомнуваат Далматинците. Така, патникот од Чешка во Белград заедно со Турци, Унгарци, Трансилванци, забележува и „Далматинци“⁵²) (макар што, строго кажано, во нивниот број може да се претпостават и дубровчани), а во градот Ниш се забележува престојот на трговци и шивачи од Шибеник⁵³). Сведоштвата за дубровчаните се далеку поразновидни. Нивниот престој е забележан во Нови Пазар, Скопје, Белград, најчесто пак во Софија. Тие се зафиксирани како составен дел на градското население заедно со Србите, Бугарите, Грците и Турците⁵⁴) како најрепрезентативен дел на странските трговци напоредно со венецијанците, „латинците“ или „Франките“⁵⁵). Се одбележува дека токму тие располагаат со најдобрите дуќани или складишта по градовите, во Белград во нивни раце се наоѓа „сета трговија“⁵⁶). Тие не само тргуваат: во Скопје, на пример, дубровчаните купиле огромни земјишта во околината, подигнале лозја кои им ги обработуваат робови⁵⁷). Не се ретки сведоштвата за тоа дека во некој град живеат (Софија) многу дубровчани, а во друг (Ниш) живеат само еден дубровчанин со слугата, а другите дубровчани заминале или починале⁵⁸). Нивните цркви, кои обично не претставуваат само религиски објекти, туку и деловни и трговски центри на дубровничките колонии, се одбележани од многу автори; често прецизно се дава опис: (во Софија има 70 џамии, 12 православни цркви и една католичка, на дубровчани) или пак зачудувачки се забележува дека во Белград Дубровничката црква е вкопана во земја толку длабоко, што дури и не се забележува, а на празник дубровчаните се собираат за душевно тивко пеење песни⁵⁹). Дубровчаните ги пречекувале гостите од запад кај градските порти, идат нагости и те оставаат

⁵¹) Повеќето од нив се издадени (или прераскажани) од страна на П. Матковиќ во последната четвртина од XIX век). Види: *Matković P. Putovanja po balkanskom poluotoku XVI veka.* — In: *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* (натаму — Rad.). Zagreb, 1879, knj. 49 и след. (Натаму ќе се наведат имињата на патниците, чии написи Матковиќ или ги прераскажува или ги преведува).

⁵²) Rad., 1891, knj. 130, s. 126.

⁵³) Дерншвам Х. Дневникът на Ханс Дерншвам за пџтуването му до Цариград през 1553—1555 г. С., 1970, с. 25.

⁵⁴) Rad., 1882, knj. 62, s. 95, 99, Rad., 1881, knj. 65, s. 219.

⁵⁵) Rad., 1882, knj. 62, s. 99; Rad., 1890, knj. 100., 134—135.

⁵⁶) Rad., 1893, knj. 116, s. 15; Rad., 1896, knj. 129, s. 57; Rad., 1895, knj. 24, s. 69.

⁵⁷) Rad., 1887, knj. 84, s. 69.

⁵⁸) Rad., 1893, knj. 110, s. 43, 54.

⁵⁹) Rad., 1895, knj. 124, s. 85; Rad., 1890, knj. 100, s. 135.

на ноћевање⁶⁰). Како што се гледа, има мошне суштинска разлика меѓу сведоштвата за далматинците и дубровчаните.

Како може ова да се објасни? Ни изгледа, дека доминацијата на дубровчаните во балканската трговија може да се објасни со низа околности. Пред сè огромна улога одигра географската близина на Дубровник кон главните патишта на копнената трговија на полуостровот, што е одбележана во литературата уште од времето на К. Иричек⁶¹). Не смее да се игнорира искуството во комуникацијата со балканската „гловотија“, насобрано од дубровчаните во текот на столетија. Тоа се создава во патрициските семејства преку пренесување од колено на колено на тајните на општењето со локалните жители, познавањата на пазарната конјunktура и личните врски и познанства. Не последна улога одиграле и социјално-психолошките особини на дубровчаните со кои тие секогаш се разликувале од жителите на другите приморски градови: нивната чипчивост, упорност, издржливост, деловната умешност и енергија. И накрај, за османлиско време решавачки се последиците што произлегуваа од статусот што Дубровник го доби во однос на Отоманската империја. Во даден случај го имаме предвид само она бенефицирано комерцијално оданочување, со кое дубровчаните се здобија (смалување на царината, плаќање едно-временски износ — „ѓумрук“ и сл.) и со што тие си обезбедија предност во конкурентската борба.

Ако се обратиме уште кон еден друг вид извори, поточно кон рапортите (релациони) на венецијанските чиновници во Далмација, тогаш уште повеќе ќе се убедиме во пасивноста на далматинските трговци наспрема деловноста на дубровчаните — речиси целата копнена трговија на далматинските градови се наоѓа во рацете на власите. „...Доаѓањето на власите во нашите далматински градови е мошне корисен и за нашата држава и за поданиците“ — пишувааше уште во 1428 година дуждот Ф. Фоскари⁶²). Во Шибеник во средината на XVI век дневно доаѓаа 500—600 власи, и „ако ја прекинеме ваквата размена, тогаш Шибеник... целосно ќе пропадне...“⁶³). Власите се појавуваат во Шибеник претежно за набавка на сол⁶⁴), и доколку тие не дојдат во градот, тогаш ќе нема довоз на месо, сирење и други прехранбени стоки⁶⁵). Сликата на влавот „со коњи кои носат товари стока“

⁶⁰) Rad., 1887, knj. 84, s. 90; Rad., 1895, knj. 124, s. 3; Rad., 1895, knj. 124, s. 66.

⁶¹) Види на пример: Шкриванић Г. Путеви у средњовековној Србији. Београд, 1974.

⁶²) Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, ed. Š. Ljubić. — In: Monumenta spectantia historiam Stavorum Meridionalium (MSHSM). Zagreb, 1882, IX, 235—236.

⁶³) Commissiones et relationes venetae/Ed. by Š. Ljubić. Zagreb, 1877, vol. II, s. 190.

⁶⁴) Commissiones.../Ed. G. Novak. Zagreb, 1964, v. IV, s. 144, 404.

⁶⁵) Commissiones.../Ed. G. Novak. Zagreb, 1966, c. V, s. 200.

постанува својствена на далматинскиот пејзаж⁶⁶). Ваквите примери може лесно да се умножат. На тој начин, она што го забележа Т. Раукар во Задар во XV век е карактеристика за многу други севернодалматински градови и во XVI век — одржувањето на нивните трговски врски со внатрешноста е во рацете на луѓето од самата внатрешност. Не може да се најдат никакви знаци за вовлекување на севернодалматинските трговци во ваквата трговија. Обратно, трговците од внатрешноста сè поуверено прераснуваат во сврзувачка алка меѓу градовите на венецијанска Далмација и балканскиот хинтерланд. Овој процес се пројавува во самиот крај на XVI век.

Во 1592 г. венецијанските власти повторно го отворија обновеното сплитско пристаниште и тука пливнаа традиционалните балкански стоки од Сараево, Бања Лука и други градови⁶⁷). „Чаршијата“ во босанските градови со восхит го дочека отворањето на новото пристаниште. До ова дојде не само поради тоа што Сплит се наоѓа во нивна близина или поради тоа што зад Сплит стои необично широк и незаситлив венецијански пазар, туку и поради тоа што сплитските трговци за балканските не беа толку опасни конкуренти какви што беа дубровничките. Овој факт само го олеснуваше создавањето на внатрешниот пазар на Балканот. Интересот кон појавата на внатрешниот балкански пазар расте во последните години⁶⁸). На тој начин, образувањето на внатрешниот балкански пазар може повеќе да се објасни не со активноста на дубровничките трговци, туку колку да е парадоксално, со пасивноста на севернодалматинските трговци. Откажувајќи се да се впуштат во локалните трговски врски и со извесна безразличност препуштајќи ги своите пристаништа за извоз на балканските стоки, трговците од венецијанска Далмација објективно повеќе придонесуваа за образувањето на локалните пазари, отколку дубровчаните со нивната немилосрдна и доминирачка енергија.

Превел од руски јазик
Чедо ЦВЕТАНОВСКИ

⁶⁶) Ibid., s. 302.

⁶⁷) *Morpurgo V.* Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću. — In: *Starine JAZU*, Zagreb, 1962, knj. 52, s. 185—240; 1966, knj. 53, s. 363—415; *Paci R.* »scala« di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani fra Cinque e Seicento. Venezia, 1971.

⁶⁸) Во оваа смисла интересен е рефератот на Н. П. Мананчикова поднесен на IX Сесојузна конференција на историчарите-слависти во Ужгород во септември 1982 год. Види: Узловые вопросы советского славяноведения Ужгород, 1982 г. с. 222.

Maren M. FREIDENBERG (Kalinin)

THE DALMATIANS IN THE BALKAN TRADE
FROM THE XIV TO XVI CENTURY

S u m m a r y

During more centuries a great part of the trade of the Balkan countries with the outside world was carrying out through the western Dalmatian coast, so that the role of the Dalmatians in such an exchange is enormous. Dubrovnik was the most outstanding town and some sort of a centre of the Balkan trade. They used to trade with more towns from the Balkans as well as with the neighbouring Venice on the other side of the Adriatic Sea.

The merchants from Dalmatia from the XIV to XVI century contributed to formation of the local markets. The author of this contribution gives a lot of data about the people from Dalmatia and their participation in the Balkan trade of those times.